

УДК 821.161.2.09 (091) "18/19"

ІРИНА ДМИТРІВ
(Дрогобич)

**«САД БОЖЕСТВЕННИХ ПІСЕНЬ» Г. СКОВОРОДИ
І «ВЕЛИКА ГАРМОНІЯ» Б.-І. АНТОНИЧА:
СПРОБА КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ**

Ключові слова: Біблія, поетика, символ, художній образ, філософія серця.

Григорій Сковорода і Богдан-Ігор Антонич – дві визначні постаті в історії української літератури. Попри те, що вони жили і творили в різних часових і культурних періодах, між ними існує певний духовний зв'язок, який простежується у схожих поглядах на Бога, світ, людину, природу.

Про те, що твори обох митців – самобутнє і надзвичайно вартісне явище в історії нашого письменства, засвідчують численні літературознавчі дослідження, присвячені різним аспектам їхньої творчої діяльності. Дослідники налічують біля п'яти тисяч наукових та науково-популярних праць про Григорія Сковороду, також існують численні художні рецепції образу мислителя, якого вважають символом української духовної традиції від давнини до сучасності [5, с. 5].

Богдан-Ігор Антонич, якому доля відміряла такий короткий час земного життя, також став одним з найбільш досліджуваних авторів у сучасному українському літературознавстві. У різний час питаннями світогляду поета, його образним світом та особливостями стилю займалися М. Ільницький, Яр Славутич, С. Гординський, Я. Рубан, Л. Стефановська, Ю. Андрухович, Г. Токмань та інші. Попри значну кількість розвідок, присвячених Антоничевій творчості, варто зазначити, що його поезія все-таки потребує глибшого прочитання, виходячи хоча б з тих міркувань, що вона рясніє символами, а символ, як відомо, завжди відкритий до нової інтерпретації.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що в українському літературознавстві немає ґрунтовних праць, присвячених компаративному аналізу творчості Григорія Сковороди і Богдана-Ігоря Антонича. Лише частково торкалися творчості обох поетів Микола Ільницький, Ірина Бетко та інші. У нашому доробку – дослідження «Григорій Сковорода і Богдан-Ігор Антонич: діалог крізь століття», в якому окреслено дотичності світоглядів та

спільні риси художнього мислення двох талановитих митців.

Мета статті – дослідити ідейно-тематичну спорідненість збірок «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди та «Велика гармонія» Богдана-Ігоря Антонича. Оскільки символізм є одним з основних засобів художнього світовідображення обох поетів, намагатимемося витлумачити християнські символи у творах, послуговуючись методом христологічної інтерпретації.

Здійснюючи компаративний аналіз збірок «Сад божественних пісень» і «Велика гармонія», насамперед слід звернути увагу на те, що це збірки духовної лірики, адже провідною темою у них є пошук глибокого особистого зв'язку з Богом, досвід якого осягається через Святе Письмо і Літургію. Очевидно, що Григорій Сковорода мислить біблійними категоріями, вся його творчість засвідчує певну злитість його свідомості з Біблією, яка, на думку філософа, «утворена Богом зі святих та таємних образів», вона – «найдосконаліший та наймудріший орган», «новий світ та нове Боже людство, земля живих, країна та царство любови, високий Єрусалим» [цит. за: 6, с. 115-116]. Зрозуміло, що саме зі Святого Письма бере Григорій Сковорода епіграфи до своїх поезій, в яких відчувається глибокий зв'язок із першоджерелом.

У «Великій гармонії» Богдана-Ігоря Антонича теж присутні алюзії та ремінісценції зі Святого Письма, однак, на нашу думку, виразніше простежується зв'язок з Божественною Літургією латинського обряду. Так, наприклад, твори «Kyrie Eleison», «Gloria in Excelsis», «Credo», «Sanctus», «Agnus Dei» мають ідентичні назви з частинами латинської Літургії, а поезії «Veni Sancte Spiritus», «Deus Magificus», «Te Deum Laudamus», «Veni Creator», «Confiteor», «Mater Dolorosa», «Mater Gloriosa» та «Salve Regina» ідейно споріднені з гімнографічною християнською традицією. Слід зазначити, що Божественна Літургія як східного, так і західного обряду глибоко закорінена у Святому Письмі, адже активно використовуються псалми, читаються уривки з Євангелій та Послань апостолів, не кажучи вже про духовний зв'язок між тим, про що читаємо у Святому Письмі і що звершується на Літургії.

При аналізі збірок «Сад божественних пісень» і «Велика гармонія» простежується певний об'єднувальний ідейний стрижень у їхніх назвах. У поетичній збірці Григорія Сковороди сад – це впорядковане, доглянуте місце, в якому панує краса і гармонія. Звичайно ж, виникає алюзія Едемського саду – досконалого Божого творива, місця, в якому людина була щасливою. У символічному плані сад – це людська душа, очищена від пристрастей, в якій на повну силу дихає Святий Дух та проростають закладені Богом таланти, якими вона уміло орудує: «Душа его – Божий град, душа его – Божий сад» [3, с. 513]. Однак лише та людина, яка докладает зусиль для облагородження, естетизації свого саду-душі, може чекати від нього плодів, тому путівником у духовному житті Григорій Сковорода слушно називає Біблію, епіграфи з якої композиційно об'єднують усі вірші в одну збірку.

У назві збірки духовної лірики Богдана-Ігоря Антонича ключовим є слово «гармонія». На нашу думку, воно є ідейно споріднене із Сковородинівським садом, адже гармонія – це упорядкованість, узгодженість, лад і краса. У збірці «Велика гармонія» найвищою гармонією є Бог:

*Він – кожній речі мелодію дає,
Він – гармонія, Він – акорд музичний,
Він – камертон, що стріить серце твоє,
Він – Звук Доконаний, Величний [1, с. 93].*

Призначення людини, на думку Богдана-Ігоря Антонича, полягає в осягненні гармонії: «для щастя треба мало: гармонії» [1, с. 89], «гармонії у серці – нічого більш не треба» [1, с. 99]. Осягнути гармонію нелегко, адже вона є привілеєм лише такого серця, яке заради неї зрікається світського задоволення, порожнього філософування і керується винятково Божою волею, яку ставить вище від своїх егоїстичних бажань. Про це в одному з віршів пише Григорій Сковорода: «Ибо сердцем нечист не может Бога узреть» [3, с. 512]. Прикметно, що у поезії «De morte, ч. 4» Богдан-Ігор Антонич просить у Бога, щоб гармонійним був кінець його земного життя:

*О Боже, дай, щоб я в змаганні
стояв, мов скеля, проти орд,
щоб смерть моя була – останній
гармонії акорд [1, с. 90].*

Тема смерті стала ще однією точкою дотику двох митців. Кожен із них готувався до неї, навіть більше, відчував її наближення. Відомо, що Григорій Сковорода перед смертю сам викопав собі могилу, зодягнувся в чисту одягу і мирно спочив, коли йому було 72 роки. Богдан-Ігор Антонич відійшов «у дім за зорею» у 28 років, теж передчуваючи свою смерть. Інакше як пояснити таке часте осмислення теми кінця земного існування навіть у межах однієї збірки «Велика гармонія»?

*І радісне, й сумне
минає, мов примара.
Вже Бог кладе мене,
мов скрипку, до футляра [1, с. 89].*

У християнському розумінні смерть – велика тайна, не кінець, а початок повного життя у Бозі, це вхід до раю, двері до якого відкрив Христос своєю смертю і воскресінням. Про смерть як велике блаженство говорив ще апостол Павло: «Бо для мене життя – то Христос, а смерть – то надбання» (Флп. 1:21), «Я маю бажання померти та бути з Христом, бо це значно ліпше» (Флп. 1:23). Ці Павлові розмисли згодом втілили в життя і перші мученики, і аскети, які постом і молитвою, зреченням від усіх земних благ помирили для світу. Таким чином, для християнина не кінець життя в тілі є смертю, а гріх, який спричиняє духовну смерть, що є значно небезпечніше.

Григорій Сковорода, як і більшість барокових письменників (Іван Величковський, Климентій Зіновійв, Дмитро Туптало, Йоаникій Галятовський, Лазар Баранович та інші), художньо опрацьовував тему смерті і дійшов до висновку: «Покой – смерть, не вред» [3, с. 537]. Проте смерті не боїться лише той, хто має

чисте сумління. Так, у популярній 10 пісні поет узагальнює народну мудрість, що смерть – єдина правда для всіх на світі:

*Смерте страшна, замашная косо!
Ты не щадиш и царских волосов,
Ты не глядиш, где мужик, а где царь, –
Все жереш так, как солому пожар.
Кто ж на ея плюет острую сталь?
Тот, чия совесть, как чистый хрусталь... [3, с. 518].*

Попри усі наведені світоглядні й ідейно-тематичні подібності творів Григорія Сковороди та Богдана-Ігоря Антонича, на нашу думку, найбільш промовистим єднальним чинником є образ Ісуса Христа, наскрізний у творчості обох поетів. Однак повнота інтерпретації цього образу лежить у контексті догмату Пресвятої Трійці, який набув глибокого осмислення в аналізованих збірках Григорія Сковороди та Богдана-Ігоря Антонича. Проте митці обрали різні Божі Особи ключовими образами своїх поетичних збірок. Ірина Бетко зауважує, що у «Саді божественних пісень» Сковороди домінуючим смислотворчим і смислуотримуючим символом виступає Бог Син, тоді як у «Великій гармонії» Антонича виступає Бог Отець» [2, с. 190].

Часте звертання Богдана-Ігоря Антонича до Першої Особи Божої проглядається через художньо опрацьовані ним мотиви створення світу, Божественної всюдиприсутності. Усі вірші поета, в яких центральним є образ Бога-Творця («Musica noctis», «Te Deum laudamus», «Deus Magnificus», «Veni Creator», «Te Deum laudamus II», «Magnificat»), об'єднуються в єдину подячну молитву, в якій ліричний герой складає хвалу Господеві, оспівує Його велич, наголошує на Його всемогутності й усюдиприсутності:

*О сердце, запивай Йому похвальну псалму.
Він – єдиний Бог Величний [1, с. 113].*

У Григорія Сковороди теж має місце захоплене поклоніння Творцеві, тому що український філософ сприймав природу як одне з джерел богопізнання, а кожна мисляча людина, споглядаючи красу всесвіту, з благоговійною вдячністю схиляється перед Тим, хто його створив. Мислитель переконаний, що «усе живе та рухається в Бозі та силою Божою, все пізнаємо лише через Бога та в Бозі», «Бог проникає та тримає все створіння», «Усе створіння йде за кермівництвом Творця. [...] Хто кличе породу солов'їв та дроздів у ліси та сади, жайворонків у поля, а жаби в води та болота? Хто веде річки до моря? Хто притягає сталь до магніту? Хто піднімає дрижке полум'я догори? Це наш Бог, що над усім панує та в усьому все господарює» [цит. за: 6, с. 182-183].

Проте, як уже зазначалося, у збірці «Сад божественних пісень» наскрізним є образ Другої Особи Божої. Григорій Сковорода бачить в Ісусі Христі не лише моральний ідеал, як зауважують деякі дослідники, але й Спасителя, Відкупителя, тобто вповні Бога і вповні Людину.

*О Ісусе! О моя отрадо!
Здѣ ли живеши? О страдалцев радость!
Даждь спасительну мнѣ цѣльбу в сей страсти,
Не даждь вѣкъ пасти [3, с. 516].*

Загалом уся збірка «Сад божественних пісень» пронизана важливими постулатами Христової науки, яка, хоч і опосередковано, вводить образ Христа у твір. Так, наприклад, у поезії «Ой ти, птичко жолтобоко» автор застерігає читача перед такими гріхами, як марнослав'я та гордість, адже людина з такими пристрастями не може досягнути душевного миру:

*Нехай у тѣх мозок рвется,
Кто високо вгору дмется,
А я буду себѣ тихо
Коротати милий вѣкъ.
Так минет мене все лихо,
Щастлив буду человек [3, с. 525].*

Оскільки Христос проповідував покору, неодноразово давав уроки смирення власним життям, то з твору розуміємо, що ліричний герой, вправляючись у простоті, тихості, наслідує свого Вчителя. В Антоничевій поезії «Свята простота» присутні суголосні мотиви:

*Велика простота –
найвища досконалість.
Наївність є свята,
довершенням є малість.
Щаслива це людина,
ясна її дорога.
наївно, мов дитина,
молитися до Бога [1, с. 99].*

Знаковою поезією у зображенні Ісуса Христа виступає «Agnus Dei», в якій Христос не постає ані великим чудотворцем, ані могутнім пророком, ані довгоочікуваним Месією:

*Ти не гордий орел сизокрилий,
що заслонює крилами сонце, мов хмара в очах,
ти не хижий звір – лев повен сили,
що довкола кубла лютим ревом викликує жах.
Я знаю друге твоє ім'я:
Боже Ягня.
Ти не гнів, Ти не грім, Ти не кара,
тільки спів, тільки дім доброти та пробачення звук.
Ти не меч, не вогонь, не примара,
дай мені в серця дні відчитати письмо Твоїх рук.
Я кличу до Тебе щодня:
Боже Ягня [1, с. 110].*

У Святому Письмі говориться про Агнца Божого як прообразу Ісуса Христа. Вперше використав цю назву пророк Єремія, коли сказав: «Я, немов плохе ягнятко, що на заріз ведуть його» (Єр. 11:19). Пророк Ісаія пов'язує цей образ з Месією: «Його мордовано, та він упокорявся і не розтуляв своїх уст; немов ягня, що на заріз ведуть його» (Іс. 53:7). У Старому Завіті існував звичай приносити ягнят у жертву Богові, але ця жертва була лише прообразом того великого відкуплення, яке звершив Христос своєю смертю на хресті. Отже, Ісус Христос – це непорочний Агнець Божий, який бере на себе гріхи світу, щоб спокутувати їх ціною власної крові. Тема Христових страждань розкривається у пісні Г. Сковороди. Ліричний герой співпереживає з Христом, але й розуміє вагу і значення Його жертви:

*Веди мене с Тобою в горній путь на крест;
Рад я жить над горою, брошу долню персть.
Смерть Твоя – мнѣ живот,
Желчь Твоя – сластей род, о Ісусе!
Язвы Твои суровы – то моя печать,
Вънець мнѣ Твой терновый – славы благодать,
Твой сей поносный крест –
Се мнѣ хвала и честь, о Ісусе! [3, с. 515]*

Визначення Бога, які дає поет у творі «Agnus Dei», переважно апофатичні – він констатує те, чим його особистий Бог не є, створюючи низку заперечних порівнянь («Ти не гнів, / Ти не грім, / Ти не кара»). Ганна Токмань з цього приводу зауважує: «Заперечується Бог караючий, гнівний, такий, що жахає і завдає болю людині, утверджується Бог – любов, доброта, прощення, Бог, який але в душу радість і несе потіху й лік на все зле» [4, с. 48]. Поет у збірці «Велика гармонія» проголошував своє сприйняття Бога не караючим, а милостивим. Людині потрібен добрий Бог, бо вона грішна й потребує прощення. До того ж, ягня – символ, тісно пов'язаний з Євхаристією. Г. Сковорода художньо опрацьовує цю тему у пісні 5:

*Поколь, в мужа совершенна
Взросши, возможем блаженна
Самого Бога вкусить [3, с. 514].*

Б.-І. Антонич часто використовує символічні імена Бога, які не лише вказують на одну з осіб Пресвятої Трійці, а містять цілий пласт біблійної історії. Поет, йдучи за традиційно догматичним богослов'ям, сприймає Христа як світло для світу. Сам Христос про себе каже: «Я – світло світу. Хто йде за мною, не блукатиме в темряві, а матиме світло життя» (Іо. 8:12). Для Б.-І. Антонича все, що існує поза Богом, – темрява. І лише Христос – «для віч вічне світло», «по темряві рання просвіта», «пісня сонця і ясного дня». Контрастом до Христового Світла є душа поета, але Бог не відкидає її, лише «променями сонця сходить у найчорнішу душу», щоб «просвітити темноту ночі». Близьким за значенням до символу світла є образ сонця, який в Антоничевій поезії прочитується як символ повноти Божої благодаті:

*Ти поклав мені на плечі – страшний тягар,
двигати його я мушу, мушу конче.
Щасливіші мертві речі – з усіх Сахар
найстрашніше палить ласк Твоїх пожар.
Ти поклав мені на плечі – сонце [1, с. 85].*

Сонце у Сковороди – символ кола, а коло – «символ, який у собі заховає безмежне колесо Божої вічності», в колі «заховане небесне в земному, нетлінне у тлінному» [цит. за: 6, с. 62].

Ще одним об'єднувальним образом-символом для обох поетів є дорога. В українській бароковій літературі дорога – це алегорія життєвого шляху, бо на землі людина лише тимчасово, її дім – Царство Небесне. Григорій Сковорода засвідчив свої переконання мандрівним способом життя, відреченням від постійного осідку, від власної сім'ї, тобто від усього, що зв'язувало б його дух земними справами.

Алегорично зобразив швидкоплинність людського життя Богдан-Ігор Антонич у вірші «Liber peregrinorum»:

*Дорога жовта під ногами,
блакитне небо понад нами.
Іду незнаними шляхами,
Людина – вічний пілігрим [...].
І так мандрую без упину,
мов чотки, пхаю кожну днину,
і аж тоді я відпочину,
коли дійду в Єрусалим [1, с. 102].*

Мотив дороги сягає своїм корінням Старого Завіту і знаходить своє продовження у Новому Завіті, звершуючись в Ісусі Христі. Ще старозавітній псалмопівець благав Господа: «Навчи мене, Господи, дороги установ твоїх» (Пс.119). Мотив дороги наскрізно присутній у подорожі ізраїльського народу до обітованої землі. У Новому Завіті Христос – дорога до Царства Небесного: «Я – дорога! Ніхто не приходить до Отця, як тільки через мене» (Йо.14:6). У вірші Б.-І. Антонича «Duae viae» ліричний герой виходить на шлях, щоб зустрітися з Богом: «Далекими шляхами я шукав тебе, мій Боже». Бог і людина взаємно шукали один одного, однак їхні дороги розминулися, бо ліричний герой питав про Бога у людей, шукав його «в низинах», «в горах», «на шпильях недей», «в курній мужицькій хаті» і «в балевій залі», «у тьмяних сутінках заплених бібліотек», а Бог шукав людину у її серці – центрі духовного життя, завдяки якому можливий зв'язок з трансцендентним.

У збірках «Сад божественних пісень» та «Велика гармонія» поети звертаються до образу Святого Духа. На думку Ірини Бетко, «третя особа Пресвятої Тройці символізує духовне прозріння; вона також є запорукою втамничення. Саме до Неї звертається ліричний герой Антонича з проханням про духовну трансформацію, яка докорінно змінила б його людську натуру. Духовна трансформація – це життєдайна сила, а також той шлях, що приводить людину як до Бога, так і до самої себе [2, с. 200-201].

У поетичних творах Сковороди Святий Дух проглядається крізь символічний образ голуба: «Сердечная голубочка мнѣ мир вѣщает» [3, с. 524].

Загалом поет переконаний, що Святий Дух може оселитися лише в такому серці, з якого викорінено яд гріха. У «Великій гармонії» Третя Особа Божа посідає вагомe місце. Б.-І. Антонич називає Святого Духа «Голубом Святим», «Голубом-Духом», «Великим Женцем душ». Ліричний герой просить у Святого Духа морального вдосконалення, духовного поступу:

*Великий Женце Душ, Ти серпом золотим
із мого серця сумнівів бур'ян та хопту витни,
Щоб перед оком вічності стояв, мов непохитний тин,
Я гордий та твердий, мов криця, лицар Твій блакитний [1, с. 86].*

Отже, здійснюючи компаративний аналіз збірок «Сад божественних пісень» та «Велика гармонія», приходимо до висновку, що існує багато дотичних моментів у світогляді та способі художнього мислення Григорія Сковороди і Богдана-Ігоря Антонича. Митці глибоко осмислювали внутрішнє життя людини, художньо опрацьовували теми чистоти серця, духовного миру, якого так палко прагнули. Обидва поети торкнулися проблеми глибокого особистого зв'язку з Богом, шукання Його в усьому суцюзому, а насамперед – на сторінках Святого Письма. У «Саді божественних пісень», а також у «Великій гармонії» представлено рецептивні моделі трьох Божих Осіб – Бога Отця, Сина і Святого Духа, хоча іноді з різними художніми пріоритетами. Спільними для поетів стали теми великих християнських свят – Різдва, Великодня, Вознесіння, Зіслання Святого Духа. Компаративному аналізу підлягає не лише біблійна образність та символіка, окреслюється чимало цікавих зіставлень у тлумаченні природничої, бестірної символіки, однак це слуватиме предметом подальших студій над творчістю Григорія Сковороди та Богдана-Ігоря Антонича.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонич Б. І. Повне зібрання творів / Богдан Ігор Антонич ; [перед. Миколи Ільницького, упоряд. і коментарі Данила Ільницького]. – Львів : Літопис, 2009. – 968 с.
2. Бетко І. Осмислення нумінозного досвіду в поезії Богдана-Ігоря Антонича / Ірина Бетко // Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку / І. Бетко. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – С. 174–209.
3. Сковорода Г. С. Світ ловив мене, та не впіймав / Григорій Савич Сковорода. – Х. : Фоліо, 2006. – 607 с.
4. Токмань Г. Збірка Б.-І. Антонича «Велика гармонія» у діалозі з екзистенціальним богослов'ям / Ганна Токмань // Слово і час. – 2002. – № 12. – С. 41–53.
5. Ушкалов Л. Сковорода та інші : Причинки до історії української літератури / Леонід Ушкалов. – К. : Факт, 2007. – 552 с.
6. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Дмитро Чижевський ; [підготовка тексту, мовна ред. та вступна ст. Л. Ушкалова]. – Х. : Акта, 2003. – 432 с.

ИРИНА ДМЫТРИВ

«САД БОЖЕСТВЕННЫХ ПЕСЕН» Г. СКОВОРОДЫ И «ВЕЛИКАЯ ГАРМОНИЯ» Б.-И. АНТОНИЧА: ПОПЫТКА КОМПАРАТИВНОГО АНАЛИЗА

В статье рассматриваются соприкосновения мировоззрений и художественно-образные особенности произведений Григория Сковороды и Богдана-Игоря Антонича. На примере поэтического наследия прослеживается идейно-тематическое родство двух талантливых писателей.

Ключевые слова: Библия, поэтика, символ, художественный образ, философия сердца.

IRYNA DMYTRIV

**G. SKOVORODA'S "GARDEN OF DIVINE SONGS" AND "LARGE HARMONY" BY
B.-I. ANTONYCH: THE ATTEMPT OF COMPARATIVE ANALYSIS**

The given article deals with the cognation of world view and artistic images of works written by Hryhorij Skovoroda and Bohdan-Ihor Antonych. Ideological and thematic cognation of two talented writers is investigated on the examples from their poetic inheritance.

Key words: Bible, poetics, character, image, philosophy of heart.

Одержано 8.11.2012 р.